

Robots en de kunst van het nietsdoen

De dreiging van het verlies van banen door automatisering en robotisering is weer eens actueel. Het blijkt nog steeds een spookbeeld dat mensen minder zouden hoeven te werken. Het kan toch niet bezwaarlijk zijn dat mensen meer tijd zouden hebben om echt zinnige dingen te doen? Het wegwerken van tekorten op terreinen waar echt sprake is van schaarste, denk aan mantelzorg of vrijwilligerswerk, moet economen toch fantastisch in de oren klinken? Maar de aanhangers van het geloof in een ongebreidelde groei van de economie als het enig ware op aarde zien een ander spook opdoemen: Dat de loonafhankelijken tot het besef komen dat er meer is dan een volledige werkweek. Of dat het ook wel prettig is als je fatsoenlijk betaald wordt en het werk ook een beetje leuk blijft. Neem Ryanair. Daar zijn de piloten zodanig uitgebuit dat ze vertrekken en er duizenden vluchten uitvallen. Bazen, aandeelhouders en financiers zien niet zo graag dat het keurslijf van de betaalde arbeid niet meer zo knelt. Dat gaat ten koste van de winst, dividend en andere douceurtjes voor de kapitaalcrachten. Dan lijkt het wel of arbeid het gaat winnen van kapitaal.

Werk voor jezelf

Ook bedreigend is natuurlijk dat mensen kiezen voor andere soorten arbeid. André Gorz, Frans sociaal filosoof, 1923 –2007, schreef in de jaren '80 en '90 veel over de waarde en een gelijke verdeling van (loon)arbeid. Hij sprak over drie soorten arbeid. Naast betaald werk is er ook werk-voor-jezelf. Dat is het werk dat mensen direct uitvoeren voor zichzelf of hun omgeving. Denk aan huishoudelijk werk, het onderhouden van sociale relaties, mantelzorg of het opvoeden van kinderen. Werk-voor-jezelf kan uitbesteed worden aan mensen of aan robots. De calvinistische voorstanders van een (meer dan) 40-urige werkweek kunnen zich niet voorstellen dat mensen zelf (voor een groot gedeelte) hun kinderen willen opvoeden. Door dit soort werk niet uit te besteden, onttrekken mensen zich aan de marktucht. Dit is waar Ivan Illich in 1978 op doelde toen hij schreef: "... om dit maatschappelijk alternatief te kunnen verwezenlijken zal de gewone man in staat moeten zijn zich op een nieuwe, rationele en cynische wijze te weer te stellen tegen de professionele manipulatie van de behoeften."

Nuttige werkloosheid

Illich bekritiseerde de industriële samenleving op het moment dat de maakbaarheid van de samenleving nog op instemming kon rekenen. Destijds heette hij een radicaal-linkse criticus te zijn. Vanuit de huidige tijd kun je stellen dat hij één van de vroege stemmen was die waarschuwden voor ongebreideld vertrouwen in marktwerking.

Hij zag de grote waarde (voor mens en samenleving) van onbetaald werk. Een mens is van meer markten thuis en beweegt zich ook op meerdere markten. Werkloosheid is niets dramatisch, integendeel. Voor het voldoen aan essentiële behoeftes - vrijheid, creativiteit en werkelijke bevrediging – hoef je geen baan te hebben. Om even terug te keren naar het begin: je zou het dus ook als een zegen kunnen zien, die robotisering. Of als het ultieme bewijs van beschaving: mensen zo min mogelijk vermoeien met banen. Maar dan stuit je op onbegrip.

Autonome arbeid

Daarmee komen we ook weer even terug bij André Gorz. De derde vorm van werk die hij benoemt is autonoom werk. Dat is werken omwille van het werk zelf en de vervulling die het je geeft. Het eindproduct of resultaat is minder belangrijk dan de werkzaamheden zelf. Denk bijvoorbeeld aan mensen die een instrument bespelen of ergens anders goed in zijn, zonder dat ze ervoor betaald worden. "Werk dat men buiten betaalde arbeid om doet, wordt geminacht, zo niet genegeerd. Autonome activiteiten bedreigen de werkgelegenheid, doen afwijkend gedrag ontstaan en verminderen het Bruto Nationaal Product; wat onder deze noemer

valt, beschouwt men dan ook niet als werk in de eigenlijke zin des woords.(...) Van belang is in een marktgeoriënteerde samenleving niet het streven naar waardering of plezier dat uit dat streven voortkomt, maar de koppeling van arbeid en kapitaal .”

Eerlijke verdeling

Ook daarover schreef Illich. Tegenwoordig worden we zoet gehouden met cijfers die aantonen dat de verschillen in inkomens niet (meer) toenemen. Over het principe, dat de verschillen in inkomens veel te groot zijn, daar gaat het niet meer om. Illich eindigt zijn boek als volgt: “Een maatschappij die zich toelegt op de bescherming van eerlijk verdeelde, moderne en doelmatige werktuigen voor de uitoefening van productieve vrijheden, kan alleen verwezenlijkt worden als de goederen en de hulpbronnen waarop de uitoefening van deze vrijheden berust, billijk onder allen verdeeld worden.”

En hiermee zijn we midden in onze huidige tijd aanbeland. Van steeds meer kanten wordt gesteld dat het aandeel van arbeid en kapitaal in de economie niet meer in balans zijn. Het aandeel van lonen in de westerse economieën wordt steeds kleiner. Aan de andere kant stijgt de winstgevendheid van bedrijven steeds verder. Het moge duidelijk zijn dat werknemers of mensen met een daaraan gerelateerd inkomen daar niet van profiteren. Iets deftiger: de beloning van de factor arbeid blijft sterk achter bij die van de factor kapitaal. Interessant is dat zelfs de werkgevers van mening zijn dat loonsverhoging in Nederland broodnodig is. Ook komt er wat aandacht voor de (eerlijke) verdeling van opbrengsten. Bill Gates doet dan een ouderwets voorstel met zijn idee van belastingheffing op robots. Een veel fundamenteelere oplossing is als consumenten meedelen in de winst van de grote technologiebedrijven.

Voor de goede orde

Zijn we uiteindelijk steeds minder gaan werken? Integendeel. Onderzoek laat zien dat we steeds meer werken. En dat hebben we niet eens in de gaten. Erger nog, we krijgen er niet eens voor betaald. Elke zoekopdracht in google is geld waard. Van al dat zoeken wordt google alsmat rijker. Het bedrijf monitort gedrag, stelt profielen samen en verkoopt die. De meeste mensen zijn de hele dag bezig met gratis werken want ze kunnen niet meer zonder hun ‘smartphone’. Wie verdient hier slim geld? Of zoals hoogleraar Eric Bartelsman het met een mooi voorbeeld verduidelijkt: “Als de robotstofzuiger over de staart van mijn kat rijdt, kan er een signaal uitgaan naar de robotcentrale: vermijd dit. Mijn kat heeft dan gratis economische productiewaarde geleverd.” (Financieel Dagblad, 11 maart 2017)

En om uiteindelijk toch het laatste woord te geven aan Ivan Illich. Zijn alternatief was conviviality. Dat is een begrip dat een betere vertaling vraagt dan wat in eerste instantie voorbij komt als je op internet zoekt. Met vrolijkheid doe je het begrip tekort. Hoewel het zeer waarschijnlijk wel het gevolg zal zijn. Als we naar het Latijn kijken dan komen we bij 'samenleven'. Dat is een samenleving waarin mensen een zelfbepaald leven in vrijheid leven, waarbij de afhankelijkheid van technologische ontwikkelingen is ingeperkt.